

będących przedmiotem badań stanowi podstawowe zadanie każdej dziedziny naukowej (a za taką w niniejszym opracowaniu uznaje się również rachunkowość). Istotę klasyfikacji w pewnym uproszczeniu można sprowadzić w tym przypadku do dostrzeżenia różnic i podobieństw pomiędzy obiektami będącymi przedmiotem badania (Mućko, 2009, s. 36). W literaturze przedmiotu przywiązuje się różną wagę do problematyki wyjaśniania różnic pomiędzy systemami rachunkowości, podobnie jak do ich klasyfikacji na podstawie rozpoznania tych różnic (Surdykowska, 1999, s. 45). Analizując literaturę przedmiotu, można wyodrębnić trzy podejścia do wyjaśniania różnic pomiędzy systemami rachunkowości na świecie. Sprowadzają się one do (Surdykowska, 1999, s. 45):

- ujęcia różnic pomiędzy systemami rachunkowości w sposób syntetyczny, bez szczegółowego ich objaśniania, jak gdyby odwołując się do zakładanej *a priori* wiedzy czytelnika odnośnie do cech systemów rachunkowości w danym kraju, koncentrując się raczej na analizie systemów jako takich (tzw. ujęcie syntetyczne);
- wyodrębnienia głównych czynników rozwoju rachunkowości, traktowanych jako przyczyny różnic pomiędzy jej systemami i następnie ich analizy (tzw. ujęcie analityczne);
- prezentowania rozważań dotyczących szerokiego kręgu zagadnień wiążących się z przyczynami różnic w systemach rachunkowości, ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa kulturowego i historii (tzw. szerokie ujęcie środowiskowo-kulturowe).

Nie sposób omówić w tym miejscu wszystkich opracowań prezentujących określone podejście, stąd autorka ograniczy się do najbardziej znaczących. Badaczami przywiązującymi największe znaczenie do jak najszerszego wyjaśnienia różnic pomiędzy spotykanymi w świecie systemami rachunkowości są Radebaugh, Gray, Roberts, Weetman oraz Gordon. Ich podejście wynika z przekonania, że jedynie prawidłowe rozpoznanie jak największej liczby źródeł wspomnianych różnic może doprowadzić do ograniczenia liczby możliwych rozwiązań praktycznych w dziedzinie rachunkowości.

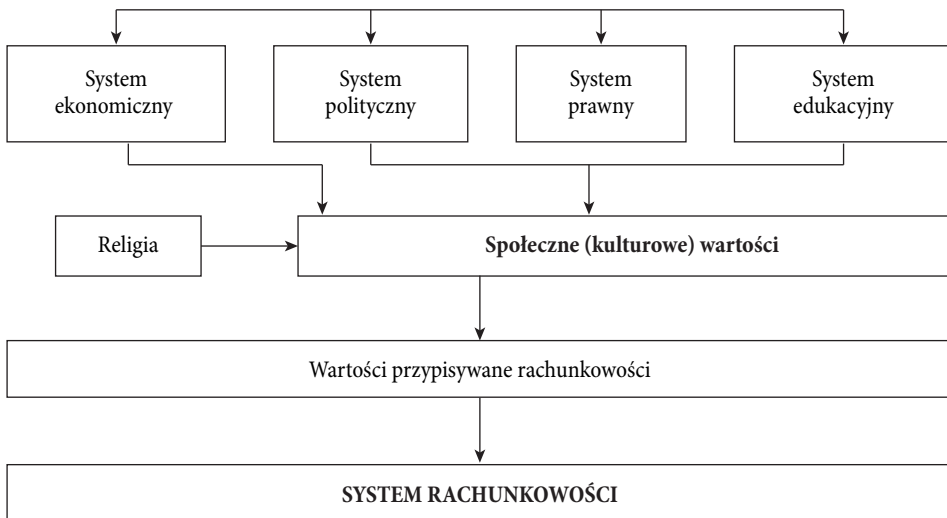
W ujęciu Radebaugha i Graya (1997, s. 5–17, 46–83) czynniki oddziałujące na rachunkowość to:

- system polityczny,
- system prawny,
- własność przedsiębiorstwa,
- rodzaj działalności,
- rynki kapitałowe,
- systemy podatkowe,
- wzrost i rozwój ekonomiczny,

- inflacja,
- regulacje dotyczące rachunkowości,
- „moc” grupy zawodowej związanej z rachunkowością w danym kraju,
- badania nad rachunkowością i edukacja w tym zakresie,
- klimat społeczny,
- czynniki międzynarodowe,
- kultura.

Autorzy ci przywiązują dużą wagę do globalnego środowiska rachunkowości, związku systemu wartości w grupie zawodowo związanej z rachunkowością z tym, który jest powszechnie akceptowany w danym społeczeństwie, oraz zmian zachodzących w międzynarodowym układzie zjawisk i procesów i ich oddziaływania na krajowe systemy rachunkowości (Surdykowska, 1999, s. 51).

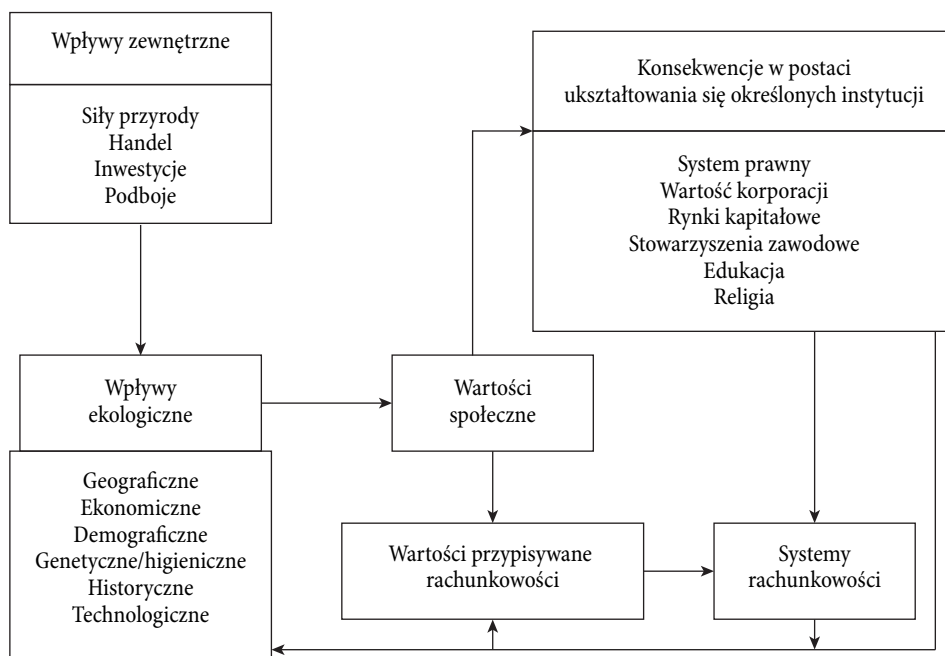
Iqbal, Melcher i Elmallah (1997, s. 2–20) opisali wpływ środowiska na rachunkowość, wykorzystując do tego takie czynniki, jak system edukacyjny, system prawny, system polityczny, system ekonomiczny, religia (rysunek 2).

Rysunek 2. Wpływ środowiska na rachunkowość

Źródło: Opracowano na podstawie: (Iqbal i in., 1997, s. 20).

Z kolei Gray, który jako pierwszy badacz, posiłkując się pracami Hofstede-go (Hofstede, 1980), dokonał powiązania pomiędzy cechami obserwowanymi w krajowych systemach rachunkowości a wartościami społecznymi i kulturowymi, postrzegając ten wpływ następująco (rysunek 3).

Rysunek 3. Wartości kulturowe i społeczne a subkultura rachunkowości

Źródło: Opracowano na podstawie: (Gray, 1988, s. 7).

W tym miejscu wypada zaznaczyć, że oddziaływanie systemu wartości wyznawanego powszechnie w danym społeczeństwie na rachunkowość jest wielorakie i złożone i że wywiera niewątpliwy wpływ na system rachunkowości w danym kraju. Rachunkowość bowiem, czy to w wymiarze praktycznym, czy naukowym, nie powstała i nie rozwija się w próżni, lecz w ramach konkretnego systemu gospodarczego. Jeśli zatem przyjąć, że rachunkowość stanowi nie tylko zbiór pewnych działań ukierunkowanych na realizację celów jej przypisywanych, ale także wytwór aktywności społeczno-technicznej człowieka (Adamek, 2012, s. 28), a zarazem proces opiniowania, doradztwa, wyborów decyzyjnych, to na powstanie i rozwój tego systemu, podobnie jak w przypadku każdego przejawu aktywności ludzkiej, wywierają wpływ pewne wartości przez ludzkość (określone społeczeństwo) uznawane. Zatem kulturę należy uznać za jedną z głównych determinant rozwoju krajowych systemów rachunkowości różnicującą środowisko społeczne, w którym się one rozwijają (Perera, 1989, s. 42–42; Lawrence, 1996, s. 5).

Kultura jako termin z zakresu filozofii, a następnie nauk społecznych i życia politycznego ma wiele definicji. Termin ten pierwotnie odnosił się do aktywności ludzkiej w postaci działań, których efektem miała być zmiana naturalnego stanu zjawisk przyrodniczych, tak by nadać im pożądaną cechę użyteczności –

cultura agri. Rozszerzenie znaczenia pojęcia kultury zawdzięczamy Cynceronowi, który filozofię zdefiniował jako kulturę ducha (*cultura animi*), celowe, świadome działanie zmierzające do udoskonalenia istniejącego stanu naturalnego (Adamk, 2012, s. 18–19). Należy jednak podkreślić, że nie jest to jedyna możliwa definicja kultury. Stanowi ona bowiem pojęcie wieloznaczne (wieloaspektowe).

Potocznie terminu „kultura” używa się, aby opisać i wyjaśnić czynności, zachowania, zdarzenia, jak również struktury obecne w życiu człowieka (Koleśnik, 2020, s. 16). Można odnosić się przy tym do zjawisk społecznych, zachowań indywidualnych czy działań zorganizowanych (jak nauka i religia). Szeroką definicję kultury oferuje antropologia kulturowa (lub społeczna). W antropologii jako nauce o ludziach żyjących w społeczeństwie (Benedict, 1966, s. 63) próbuje się wyjaśniać procesy społeczne, koncentrując się na cechach fizycznych, technikach wytwórczych, konwencjach i wartościach odróżniających daną społeczność od innych. Ponieważ zjawiska te powstają w wyniku wzajemnego oddziaływania jednostek i tworzonych przez społeczeństwo instytucji, do kultury z punktu widzenia antropologii włącza się całość społecznego dorobku ludzkości. Zalicza się do niej sferę zarówno wytworów, jak i zachowań, instytucje, działalność gospodarczą, sztukę, język oraz religię (Koleśnik, 2020, s. 16). Zjawiska społeczne są wytworem (produktem) kultury, podczas gdy kultura jako taka jest systemem norm i wartości w obrębie granic danego porządku społeczno-kulturalnego. Przypisanie jednostkom norm kulturowych sprawia, że zachowanie ich staje się w dużej mierze przewidywalne (wiemy, jak zachować się wobec innych oraz czego oczekiwać z ich strony). Wartości natomiast jako podzielane powszechnie idee dotyczące pożądanego celu i sposobów życia w wymiarze jednostkowym, grupowym, ogólnospołecznym stanowią akceptowalny standard dotyczący danej sytuacji (Filipiak, 2002, s. 51). W antropologii społecznej popularna jest też definicja kultury Tylora (1920) jako kompleksu obejmującego wiedzę, przekonania, sztukę, moralność, prawo, zwyczaje oraz inne zdolności i nawyki nabywane przez człowieka jako członka społeczeństwa. Na kulturę składają się zatem konwencje, zwyczaje, nawyki oraz tradycja. Kultura może być także definiowana jako „względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswajanych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań” (Kłoskowska, 1983, s. 40). Bywa także definiowana w kontekście przekazu. Jako „środek przekazu” określał ją Hall (2001), sugerując, że nie ma aspektu życia ludzkiego, który nie stykałby się z kulturą i nie byłby przez nią zmieniany. Kultura oddziałuje bowiem na osobowość, sposób ekspresji (w tym okazania uczuć), rozumowania, rozwiązywania problemów, podobnie jak na to, w jaki sposób są powiązane i jak funkcjonują systemy polityczne i ekonomiczne.

W fundamentalnej pracy Kroebera i Kluckohna zawarte zostało 168 definicji tego pojęcia, które – zdaniem Adamka – można podzielić na sześć jednorodnych grup – definicje opisowe, historyczne, normatywne, psychologiczne, strukturalne i wreszcie genetyczne (Adamek, 2012, s. 19). Przykładowe zestawienie grup definicyjnych kultury, dokonane przez Adamka na podstawie analizy pracy Kroebera i Kluckohna (1952, s. 77–143), przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Przykłady definicji kultury według Kroebera i Kluckohna

Grupa definicji kultury	Przykład definicji	Uwagi
Opisowe	Kultura lub cywilizacja jest (...) kompleksem obejmującym wiedzę, wierzenia, sztukę, prawo, moralność, nawyki i inne zdolności oraz zwyczaje nabyte przez człowieka, jako członka grupy społecznej (...)	Określenie kultury oparte na wyliczeniu jej elementów składowych
Historyczne	(...) jest tym, co przejmujemy dzięki kontaktom społecznym (...)	Określenie kultury oparte na pojęciu spuścizny społecznej i tradycji jako mechanizmach transmisji dziedzictwa kulturowego
Normatywne	(...) jest sumą dróg realizacji działań i modeli myślenia przyjmowanych przez grupę społeczną w jej historii i teraźniejszości. Stanowi sumę podawanych tradycji, wierzeń i zwyczajów (...)	Określenie kultury poprzez nacisk na zasady ją konstytuujące, ideały, wzorce zachowań czy też modele wartościowania przyjmowane przez ludzi
Psychologiczne	(...) jest powszechnym modelem życia człowieka – kształtującym się poprzez jego naturalne otoczenie i potrzeby ekonomiczne (...)	Określenie kultury poprzez nacisk na przystosowanie, mechanizmy uczenia się, formowania i przejmowania nawyków kulturowych
Strukturalne	(...) jest nadawaniem nazw abstrakcyjnym, wewnętrznie skorelowanym zwyczajom grup społecznych (...)	Określenie kultury poprzez nacisk na uwarunkowania i tworzenie struktury konkretnej kultury, nie zaś kultury w ogóle
Genetyczne	(...) jest wytworem ludzkiej społeczności (...) (...) jest częścią środowiska człowieka, tworzoną przez niego, do którego musi się sam dostosować (...)	Określenie kultury poprzez spojrzenie na nią przez pryzmat artefaktu natury lub jej niższych form

Źródło: Opracowano na podstawie: (Adamek, 2012, s. 19).

Definicja kultury w rozumieniu Hofstede, oparta na psychologicznych wymiarach kulturowych, sugeruje podporządkowanie zachowań społecznych określonym normom. Podporządkowanie to znajduje odzwierciedlenie w rozwo-

Zmiana dokonana przez Yinga w klasyfikacji wartości kulturowych jest znacząca. Wykaz chińskich wartości kulturowych uległ zwiększeniu z 40 do 71 pozycji (o 78%). Niektóre z wartości mogą uchodzić za sprzeczne (jak 42. Zdolność do adaptacji i 49. Zachowania konserwatywne). Wynika to z faktu, że każda kultura jest pełna sprzeczności i paradoksów. Zaprezentowana w tabeli 5 lista wartości kulturowych nie uwzględnia różnic pomiędzy różnymi regionami Kraju Środka ani też tych, które socjologowie i sam Ying uznali za przejściowe. Nie obejmuje również wartości wyznawanych jedynie przez małe grupy społeczne (Ying, 2000, s. 6–7).

Źródła religijne tych wartości kulturowych zostaną bliżej przedstawione w dalszej części niniejszego opracowania wraz z prezentacją możliwego do udowodnienia wpływu, jaki wywierają na ukształtowanie się chińskiego systemu rachunkowości. W tym miejscu należy tylko raz jeszcze podkreślić, że w badaniach nad rozwojem systemów rachunkowości większość autorów zajmujących się regionem Azji wyraża opinię, że to właśnie kultura jest dominującym spośród wszystkich możliwych do wyróżnienia czynników środowiskowych w Chinach i jako taka wywiera przemożny wpływ na rozwój tamtejszej rachunkowości (Zhang, 1992, s. 3). W literaturze przedmiotu sklasyfikowano kulturę chińską, dzieląc ją niejako na dwie części (Zhang, Gao i van Hoepen, 1992, s. 48):

- tradycyjna kultura chińska (zakorzeniona w m.in. konfucjanizmie i filozofii buddyjskiej i przekazywana z pokolenia na pokolenie);
- chińska kultura nowoczesna (wypracowana i przyswojona w ramach systemu socjalistycznego).

Tradycyjna kultura chińska obejmuje różnorodne szkoły filozoficzne, do których można zaliczyć m.in.: konfucjanizm, taoizm czy buddyzm. Bezdyskusyjnie to konfucjanizm wywarł największy wpływ na kształtowanie systemu wartości kulturowych w Chinach, jego wpływ na kształt chińskiego systemu rachunkowości jest też, jak już zaznaczano, stosunkowo najlepiej rozpoznany. Na nowoczesną kulturę chińską składają się trzy zasadnicze elementy, tj. kultura tradycyjna, ideologia komunistyczna oraz wpływy zachodnie (Ying, 2000, s. 4–5). Warto zwrócić uwagę na fakt, że chińskie wartości kulturowe wyodrębnione współcześnie przez Yinga mają w zdecydowanej większości charakter tradycyjny. Jedynie kilka może być postrzeganych jako współczesne cechy społeczeństwa chińskiego. Istotnym faktem jest również to, że na liście Yinga nie figurują już wartości promowane przez partię komunistyczną (jak bezpośredni konflikt z tradycją czy podbój i zmiana środowiska naturalnego).

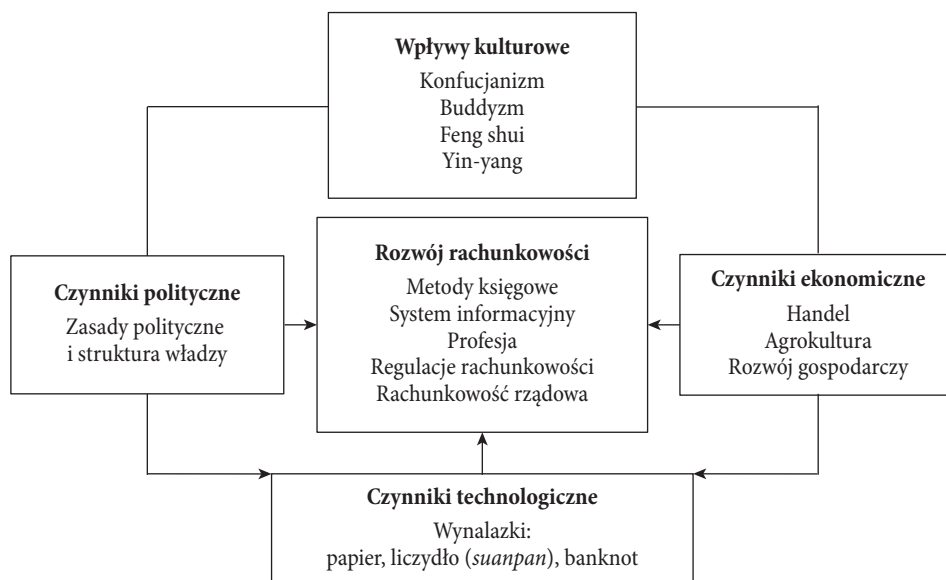
Można wyróżnić kilka tradycyjnych elementów kultury, które wpływają na chiński system rachunkowości i praktykę księgową: teoria opozycji *yi* (sprawie-

dliwości) w stosunku do *li* (zysku); postawa dogmatyczna; myśl konserwatywna; kolektywizm; wreszcie religia (Chanchai i MacGregor, 1999). W tabeli 7 zostały uwidocznione wpływy tradycyjnej kultury na chiński system rachunkowości, a rysunek 16 przedstawia czynniki wpływające na rozwój chińskiej rachunkowości w ujęciu historycznym.

Tabela 7. Tradycyjne czynniki kulturowe wpływające na rachunkowość chińską

Czynniki kulturowe	Rachunkowość chińska
Metodyka prowadzenia ksiąg rachunkowych	
<ul style="list-style-type: none"> • taoistyczna koncepcja yin i yang • feng shui • konfucjanizm 	<ul style="list-style-type: none"> • księgowość pojedyncza: <ul style="list-style-type: none"> – <i>cao liu</i> – <i>cao liu</i> oraz <i>zong qing</i> – trójkolumnowa i czterokolumnowa metoda kalkulowania bilansu zamknięcia • trzystopniowa metoda prowadzenia ksiąg rachunkowych • metoda podwójnego księgowania: <ul style="list-style-type: none"> – <i>longman zhang</i> – <i>tian di he zhang</i> • czterostopniowa metoda prowadzenia ksiąg rachunkowych
Zawód księgowego	
<ul style="list-style-type: none"> • buddyzm • konfucjanizm 	<ul style="list-style-type: none"> • status zawodu księgowego • brak kwalifikacji księgowych w sektorze prywatnym • arystokraci jak urzędnicy rządowi zajmujący się rachunkowością
Informacje księgowe	
<ul style="list-style-type: none"> • feng shui • konfucjanizm 	<ul style="list-style-type: none"> • treść – podatki i budżet rządowy • użytkownicy – administracja rządowa i cesarze • zastosowania – odbicie zwyczajów i zasad feng shui w procesie decyzyjnym
Regulacje prawne rachunkowości	
<ul style="list-style-type: none"> • feng shui • konfucjanizm 	<ul style="list-style-type: none"> • ustanowienie standardów i kontrola państwowa • wysoko rozwinięte państwowe regulacje rachunkowości • sektor prywatny – brak sformalizowanych standardów
Rachunkowość rządowa a rachunkowość sektora prywatnego	
<ul style="list-style-type: none"> • feng shui • konfucjanizm • buddyzm 	<ul style="list-style-type: none"> • rachunkowość rządowa: <ul style="list-style-type: none"> – wysoko rozwinięty system rachunkowości – istotna rola w systemie rządowym funkcja • rachunkowość sektora prywatnego: <ul style="list-style-type: none"> – funkcja społeczna – niespecjalne ukierunkowanie na zysk – rola społeczna

Źródło: Opracowano na podstawie: (Solas i Ayhan, 2007, s. 9).

Rysunek 16. Czynniki wpływające na rozwój rachunkowości chińskiej

Źródło: Opracowano na podstawie: (Gao i Handley-Schechler, 2003, s. 52).

Zaprezentowane czynniki kulturowe wywierające wpływ na kształt chińskiej rachunkowości łączą się z systemami: religijnym, społecznym i filozoficznym, mającymi diametralny wpływ na kształtowanie się wartości kulturowych tego kraju. Stanowią one istotny element uzupełniający zbiór pozostałych czynników środowiskowych o charakterze ekonomicznym, technologicznym i politycznym, które miały i nadal mają wpływ na rozwój chińskiego systemu pomiaru i ujawnień rachunkowych (Adamek, 2012, s. 88; Fan, 2000; Kirkbride, Tang i Westwood, 1991).

Konfucjanizm, będący przedmiotem rozważań w niniejszym rozdziale, jest systemem filozoficzno-religijnym, który na równi z buddyzmem, a po części także islamem, wywarł znaczący wpływ na społeczeństwa Azji. Cywilizację Azji cechują niezwykle silne związki pomiędzy członkami danej społeczności, oparte na obowiązku i powinności (Gawlikowski, 2001, 2009). Dzieje się tak dlatego, że nauki Konfucjusza miały duży wpływ na ukształtowanie światopoglądu Chińczyków – należy zwrócić uwagę na fakt, że spośród wymienionych w badaniu Yinga wartości kulturowych Chin aż 27 odnosi się do relacji interpersonalnych oraz orientacji społecznej, co wskazuje na głębokie zakorzenienie doktryn konfucjańskich (Ying 2000, s. 6–7). Determinują one również w dużym stopniu zarówno organizację społeczną, jak i sposób działania gospodarki. Tym samym wywierają wpływ na sposób postrzegania roli rachunkowości w działalności

gospodarczej jako systemu informacyjno-kontrolnego. Przesłanie Konfucjusza można streścić w następujący sposób (Drelich-Skulska, 2007, s. 72; Mikułowski-Pomorski, 1999, s. 108):

- podstawą stabilności społeczeństwa jest nierówność relacji międzyludzkich;
- prototypem organizacji społecznej jest rodzina nie tylko w ujęciu socjologicznym, lecz także w sensie etycznym;
- moralność i prawość (*jen*) znajdują swe odzwierciedlenie w traktowaniu innych z empatią – tak jak potraktowalibyśmy samych siebie
- cnota jako jeden z celów życiowych wyraża się w rozwijaniu zdolności, zdobywaniu wykształcenia, ciężkiej pracy oraz oszczędności.

Taki a nie inny zestaw wartości płynący z nauk konfucjańskich jest w dużej mierze podyktowany życiorysem filozofa oraz jego osobistymi doświadczeniami. Nie bez znaczenia jest także okres historyczny, w którym Konfucjuszowi (551 p.n.e. – 479 p.n.e.) przyszło żyć⁵². Urodzony w księstwie Lu jako syn zubożałego arystokraty (potomka bocznej gałęzi dynastii Shang), wychowany w ubogiej wielodzietnej rodzinie, rozpoczął karierę jako urzędnik – wpierw nadzorca spichlerzy⁵³, następnie odpowiedzialny za nadzór pól książęcych i posiadłości wiejskich oraz ludzi dogładających zwierząt ofiarnych. W późniejszym okresie swego życia wiele podróżował po dziewięciu prowincjach, propagując swą koncepcję filozofii politycznej. Stworzony przez niego system filozoficzny ma niezwykle praktyczne ujęcie, ambicją Konfucjusza była bowiem przebudowa życia społecznego Państwa Środka.

Do tradycyjnych wartości kulturowych wpływających z nauki konfucjańskiej należy zaliczyć: harmonię, życzliwość, prawość, uprzejmość, mądrość,

⁵² Rządy dynastii Zhou, która wówczas traci już efektywną władzę, a władcy domen feudalnych stopniowo zaprzestają płacenia trybutu, powodując dalsze osłabienie władzy centralnej, co w końcu doprowadza do wojny o supremację nad Chinami – tzw. Okres Walczących Królestw (Morton i Lewis, 2007). Pesymizm co do przyszłości był w tych okolicznościach powszechny w społeczeństwie chińskim.

⁵³ Analiza tekstów konfucjańskich, w których znajduje się napomknienie o konieczności prowadzenia „właściwej”, „odpowiedniej” rachunkowości, pozwala potwierdzić, że chińskie słowo ją oznaczające pojawiło się już w Okresie Wiosen i Jesieni (770–722 p.n.e.). Konfucjusz był urzędnikiem niższego szczebla zarządzającym spichlerzami, jego uwaga o odpowiedniej rachunkowości, jak wynika z analizy tekstu, oznacza tyle, że zapis odbioru i wydatkowania materiałów w magazynie winien być poprawny i aktualny (Lou, Wang, i Enthoven, 1987, s. 166). Można zatem wnioskować, że w tamtej epoce urzędnicy powszechnie już posiadali umiejętność zarządzania rachunkami i krytycznego ich osądu. Jest to epoka, w której – mimo panującej powszechnie anarchii i ciągłych wojen, braku porządku społecznego (Adamek, 2012, s. 89) oraz ubożego w gruncie rzeczy prawodawstwa, państwo opiera się już na regulacjach prawnych i w celu sprawdzenia osiągnięć domaga się sprawozdań. Urzędnicy badają zatem rachunki celem ustalenia, czy zapisy i prowadzenie ksiąg rachunkowych są poprawne i rzetelne. W tym czasie wprowadzane są także w Chinach pierwsze ujednoczone systemy podatkowe (Bloom i Solotko, 2003, s. 28).

uczciwość, lojalność oraz synowską pobożność (Lihua, 2013, s. 1–3; Bloom i Solotko, 2003, s. 29).

Spośród wymienionych najistotniejszą wartością kulturową dla społeczeństwa chińskiego jest harmonia, która oznacza „właściwą i zrównoważoną koordynację między rzeczami”. Obejmuje ona racjonalność, kulturę osobistą oraz zgodność. Racjonalność odnosi się do działania zgodnie z obiektywnymi prawdami oraz prawem. Kultura osobista oznacza stosowność i odpowiedniość w zachowaniu, natomiast zgodność opiera się na założeniu niejednorodności przy zachowaniu harmonii. Prawidłowa koordynacja różnorodnych rzeczy poprzez połączenie ich we właściwy sposób pozwala na rozwój ze stanu nieuporządkowanego do skoordynowanego (przemianę od asymetrii do symetrii lub od braku równowagi do stanu równowagi). Współczesne społeczeństwo chińskie stara się zachować harmonię pomiędzy człowieczeństwem a naturą, pomiędzy ludźmi a społeczeństwem, pomiędzy członkami różnych grup społecznych oraz pomiędzy umysłem a ciałem. Widać tu wyraźne wpływy zarówno koncepcji yin-yang, jak i systemu feng shui, od których również Konfucjusz nie był wolny.

Życzliwość w konfucjanizmie wyraża wagę, jaką Chińczycy przywiązują do więzów rodzinnych czy szerzej – więzów krwi. Konfucjanizm określa więź rodzinną (rodzinę) jako podstawę sprawczą działań danej osoby, a także jako podstawową komórkę społeczną z jednej strony, z drugiej zaś – bazową jednostkę etyczną społeczeństwa. Potwierdza to powszechność chińskiego przekonania, które w wolnym tłumaczeniu oznacza, że „pokojowo nastawiona rodzina będzie prosperować” (*jiahe wanshi xing*). Należy podkreślić, że tak rozumiana życzliwość obejmuje również grupy społeczne oraz przyjaźnie, tworząc w ten sposób cały zestaw wartości obejmujących sprawiedliwość, uprzejmość, mądrość, lojalność, uczciwość, zaangażowanie oraz samodyscyplinę.

Prawość odnosi się do sprawiedliwości oraz poprawności i zawiera się w konfucjańskiej maksymie *junzi yu yi, xiaoren yu li* („prawy mąż rozumie, co jest moralne, mały człowiek wie, co jest opłacalne”). Dla Chińczyków, oprócz korzyści indywidualnych, liczą się również korzyści zbiorowe i społeczne. Każda jednostka winna się kierować w swych działaniach nie własną, lecz również korzyścią całego społeczeństwa⁵⁴.

Uprzejmość podkreśla rozważę i skromność, przy czym w świetle nauk konfucjańskich wartość ta oznacza przede wszystkim przestrzeganie prawa oraz zapobieganie niewłaściwemu postępowaniu. Uprzejmość jest bardzo ści-

⁵⁴ Dowodem na to są dwa chińskie powiedzenia: „każdy jest odpowiedzialny za sukces oraz upadek swojego kraju” (*tianxia xingwang, pifu youze*) oraz „bądź pierwszym, który okazuje troskę i ostatnim, który dobrze się bawi” (*xian tianxia zhi you er you, hou tianxia zhi le er le*) (Lihua, 2013, s. 1–3).

Zachowane po dziś dzień rachunki klasztorne stanowią (poprzez możliwość przesłедzenia wpływów i wydatków) odzwierciedlenie tego okresu w historii pod względem ekonomicznym i społecznym (IX–X wiek n.e.) W księgach rachunkowych klasztorów pojawiły się pozycje nieznane do tej pory chińskiej rachunkowości, co miało związek z charakterystycznymi tylko dla tej jednostki organizacyjnej źródłami pozyskiwania przychodów (Czerny, 2016).

Poza korzyściami czerpanymi z nabytych certyfikatów na herbatę, sól, ocet, aloes itp. klasztory uzyskiwały przychody m.in. z jarmarków odbywających się za zgodą państwa na dziedzińcach świątynnych. Istnieją dowody (w formie relacji pisemnych z lat 1102–1147) na to, że jarmarki świątynne odbywały się nie tylko regularnie, ale z dużą częstotliwością, około pięć razy w miesiącu, przy czym gromadziły nie setki, lecz tysiące kupujących i sprzedających, a handlowano wszystkim – od egzotycznych zwierząt i klejnotów po maty trzcinowe, przy czym w ofercie znajdowała się także broń (Yongshan, 2011, s. 60). W handlu na terenie świątyń uczestniczyli również kupcy zagraniczni. Wiadomo, że jarmarki takie odbywały się w klasztorze Xiangguo w Kaifeng, w świątyni Kaiyuan na terenie prefektury Shaoxing, w świątyni Jingyan Chan w mieście Hunan w prefekturze Jiahe, a także w Wielkiej Świątyni Łaskawości w Chengdu (Yongshan, 2011, s. 58–60). Dochód z jarmarków czerpany przez klasztory pochodził przede wszystkim z opłat za magazyny udostępniane kupcom do składowania towaru i wyznaczone miejsce do jego wystawienia, jednak zdarzało się wcale często, że korzystając z okazji, klasztory również wystawiały na sprzedaż płody rolne i dobra wyprodukowane przez swoich rzemieślników (Yongshan, 2011, s. 61).

Głównym jednak źródłem przychodów były dla buddyjskich klasztorów kontrybucje pozyskiwane z różnych tytułów (grunty rolne, rzemiosło, kredyty i odsetki oraz donacje) (Czerny, 2016). Od V wieku klasztory buddyjskie były w posiadaniu zarówno rozległych gruntów rolnych, jak i obiektów przemysłowych (wiatraki i olejarnie) (Xie, 1986). Źródłem tego bogactwa były głównie donacje. Uzyskawszy przywilej zastrzeżony uprzednio wyłącznie dla urzędników dworów i arystokracji, zwiększały areał rolny poprzez karczowanie i przygotowywanie ziemi pod uprawę, co samo w sobie było przedsięwzięciem niezwykle kosztownym. Klasztory wchodziły też stopniowo w posiadanie zasobów ludzkich⁸², umożliwiając dzierżawę i utrzymując robotników na farmach i w warsztatach rzemieślniczych. Pracowali też fizycznie nowicjusze, którzy jeszcze nie złożyli ślubów zabraniających im „kalania rąk” (Liu, 2008).

⁸² Początkowo więź pomiędzy klasztorem a jego „siłą roboczą” miała charakter czysto ekonomiczny – w późniejszym okresie więź ta zaczęła nabierać charakteru podobnego do znanego w naszym kręgu kulturowym statusu chłopstwa pańszczyźnianego czy wręcz niewolnictwa, z klasztorem w roli właściciela.

Klasztory wprowadziły do rachunkowości chińskiej nowe źródło przychodów, a mianowicie pożyczki i kredyty. Pożyczki krótkoterminowe na zakup ziarna, dla poddanych klasztoru darmowe, dla wolnych kmieci wysoko oprocentowane, były udzielane regularnie i zgodnie z kalendarzem rolniczym, czyli na okres 7–8 miesięcy (Trombert, 2005). Rozliczenie odbywało się w ziarnie, nie monecie. Dług można było również odpracować. Ponadto klasztory udzielały długoterminowych pożyczek gotówkowych (lub w postaci tkaniny bawełnianej jako substytutu pieniądza). Pożyczki te często były nierejestrowane z uwagi na to, że udzielano ich klasie uprzywilejowanej, przeważnie donatorom klasztoru (Yang Hong, 2014, s. 206). Najsłynniejszym przykładem tego rodzaju pożyczek jest „szkoła trzech kroków *sanjiejiao* i jej niewyczerpane skarby (VII wiek n.e.)”. *Wujinzang* oznacza mechanizm psychologiczny motywujący do dzielenia się, rozdawnictwa, gdyż kto daje, ten w zamian otrzymuje (Gernet, 1995). Klasztor pozyskiwał w ten sposób częstokroć niezwykle cenne ruchomości, ofiarowane niejednokrotnie anonimowo (zostawione pod bramą klasztoru). Ruchomości te były deponowane w skarbcu klasztornym, według ściśle określonej, surowo przestrzeganej instrukcji. Czuwali nad nimi mnisi o najwyższej reputacji. Fundusz zgromadzony w ten sposób dzielony był na rozbudowę i lokację nowych klasztorów, na dobroczynność i na cele religijne⁸³.

W rachunkowości klasztornej znalazła się też nowa forma pożyczek pod zastaw, w której po raz pierwszy zabezpieczenie pożyczki (*zhi*) zaczęło pełnić funkcję ekonomiczną, w związku ze ścisłym powiązaniem wartości zastawu z wysokością pożyczki (taka sama lub dwukrotnie wyższa od kwoty pożyczonej). Dzięki rozwojowi tej formy pożyczki pieniądź upowszechnił się w Chinach jako pełnoprawny środek wymiany. Uprzednio zastaw (*dian*) stanowił raczej wyraz dobrej woli dłużnika, moralnego zobowiązania do uregulowania długu, nie pozostając w wyraźnym związku z wysokością pożyczonej kwoty, a w razie braku spłaty wierzyciel mógł zadowolić się zastawem lub przejąć dowolną część majątku dłużnika. Był to instrument elastyczny, pożyczka udzielana była na nieokreślony termin, a obowiązek spłaty mógł być przenoszony na innych⁸⁴. Dokumentacja dotycząca umów pożyczek była jak na owe czasy bardzo szczegółowa i nowoczesna w formie – obejmowała opis przedmiotu pożyczki i oferowanego zastawu, termin i stopę zwrotu, wymieniała pożyczkobiorcę, gwaranta oraz świadków zawarcia umowy (Yang Hong, 2014, s. 150).

⁸³ Nawiasem mówiąc, niezwykle szczegółowa księgowość w tym zakresie posłużyła rządowi do wydania w 713 r. dekretu dotyczącego przejęcia kontroli nad zarządzaniem i sprawdzania ksiąg rachunkowych klasztorów, co zakończyło się konfiskatą i delegalizacją odłamu buddyzmu wyrażającego się w doktrynie „trzech kroków”, z wyjątkiem dwóch świątyń ulokowanych w stolicy.

⁸⁴ W formie dziedziczenia długu przez zstępnych, ale także na osoby całkowicie postronne (Gernet, 1995; Trombert, 2005).

Kolejne ważne źródło przychodów klasztoru stanowiły donacje. Jednocześnie było to źródło przychodu niewystępujące w rachunkowości rządowej czy sektora prywatnego. Część donacji stanowiła ekwiwalent starań o uzyskanie „odpustu” w rozumieniu religii chrześcijańskiej – grzech można było zniwelować poprzez zadośćuczynienie krzywdom lub poprzez odpowiednio szczodłą donację⁸⁵ (Yang Hong, 2014, s. 242–244). Najwięcej donacji było odnotowywanych w czasie festiwalu, tradycyjnie odbywających się w okresie zimowym (w zgodzie z cyklem prac polowych): Festiwal Świąteł, festiwal w dniu przesilenia zimowego, Wielki Festiwal Zmarłych, Procesja Statui itp., należy jednak zaznaczyć, że z uwagi na oprawę festiwalu klasztory nader często na ich organizację wydawały całość pozyskanej donacji⁸⁶.

Innym charakterystycznym źródłem przychodów klasztornych były *chang-yi*, czyli aukcje przedmiotów stanowiących własność zmarłych mnichów lub pozyskanych z donacji. Przeważnie przedmiotem aukcji były tkaniny, zdarzały się też drobne przedmioty użytku osobistego, z założenia o niewielkiej wartości. Prowadzono rejestry sprzedanych przedmiotów wraz uzyskaną ceną (opłata w formie sztuki bawełnianego materiału) i tych, które nadal pozostały na sprzedaż. Cena musiała być „odpowiednia”, ani za niska, ani zbyt wysoka (Walsh, 2010). Zgodnie z regułami aukcji niedopuszczalne było wykorzystywanie przez prowadzącego aukcję mnicha okazji do jej podniesienia (cenę można było podnieść, jeśli nie złożono jeszcze trzykrotnie potwierdzonej oferty nabycia) – równało się to grzechowi określanemu jako *duskṛta* (Yang Hong, 2014, s. 223).

Tak duża różnorodność źródeł przychodów, nieustannie rosnąca wartość majątku pozostająca do dyspozycji *sangha*, jak również stopień komplikacji organizacyjnej klasztorów spowodowały zapotrzebowanie na rozwinięty system rachunkowości, pozwalający sprawować kontrolę nad wpływami i wydatkami oraz umożliwiający efektywne zarządzanie posiadanym bogactwem. Innymi słowy, przez kilkadziesiąt lat klasztory buddyjskie były w Chinach jedynymi podmiotami, obok administracji imperialnej, korzystającymi z kompleksowego systemu pomiaru i wyceny. Buddyjska rachunkowość klasztorna była systemem jak na owe czasy i miejsce unikalnym – zachowane dokumenty, pochodzące, jak już wspomniano, głównie z rejonu Dunhuang położonego między Xinjiang

⁸⁵ Dotyczyło to także niewywiązywania się z zaciągniętych długów – umowy przewidywały, że w razie niemożności spłaty istnieją trzy drogi zniwelowania zadłużenia – dobra wola pożyczkodawcy, cesarska abolicja lub właśnie donacja na rzecz klasztoru.

⁸⁶ Zachowały się inskrypcje z nazwiskami darczyńców (w większości z wielkich rodów, o czym świadczy umieszczany przed nazwiskiem tytuł *xiangwang*) na ośmiu tablicach kamiennych w klasztorze Benyuhan, przy czym wszystkie donacje były składane z okazji festiwalu i zawierają informacje o intencjach (na przykład obmycie posągów, warzywa i owoce na wegetariańską ucztę itp., w tym budowa *lannuo* – kaplic, w których dany ród mógłby oddawać się prywatnym ceremoniom religijnym) (Yang Hong, 2014, s. 195–197).

a pustynią Takla-Mahan, a więc w strategicznym punkcie Jedwabnego Szlaku, dają dobre wyobrażenie o stopniu jej wyrafinowania (Morgan i Walters, 2011). Formalizację rachunkowości klasztornej odzwierciedlają zestandaryzowane dokumenty służące rejestrowaniu i raportowaniu, w których stosowano określoną terminologię właściwą tylko dla niej. Nazewnictwo to wpłynęło na rozwój nie tylko chińskiego „języka rachunkowości”, ale również wzbogaciło dotychczasową terminologię prawną.

Buddyzm nadał również nowe znaczenie własności, która dla rachunkowości jest pojęciem kluczowym. Z pojęcia początkowo czysto religijnego ewoluowało ono w kierunku definicji prawnej nieruchomości i prawa własności (Czerny, 2016). Wraz z powstaniem klasztorów jako nowej jednostki organizacyjnej powstało jednocześnie buddyjskie rozumienie własności w Chinach. Prawo fundacyjne klasztorów odzwierciedlało buddyjskie rozumienie bogactwa czy też dóbr materialnych. Określało ono precyzyjnie zasady własności, przy czym podbudowa religijno-moralna stanowiła w tym przypadku część mechanizmu zabezpieczającego przed zawłaszczeniem. W myśl doktryny buddyjskiej własność indywidualna jest ograniczona, własność wspólna (społeczna) – chroniona. Nowe pojęcia własności, odzwierciedlające jej rodzaj, wieczyste przypisanie, uświęcenie czy ewentualną problematyczność, pojawiły się po raz pierwszy w zapisach ksiąg rachunkowych klasztorów z tego okresu (Whitfield i Sims-Williams, 2004). Często w rachunkowości klasztornej pojawia się określenie *sangha* – nie w kontekście wspólnoty wierzących, lecz właśnie jako własności społecznej, w kontraście do *seng-jia* (własność prywatna) i własności boskiej (Buddy).

Inny często spotykany w księgach rachunkowych klasztorów termin *san-bao* (trzy klejnoty) odnosi się do własności klasztornej w kontekście religijnym. Nazwa ta podkreśla świętość i wieczystość praw do posiadanych aktywów (Czerny, 2016).

Klejnot pierwszy (figuratywnie – Budda) oznaczał przedmioty kultu, kaplice, relikwiarze oraz środki przewidziane na utrzymanie świątyń. Drugi (prawo) dotyczył świętych zwojów, ksiąg, tekstów religijnych, czyli generalnie wszystkiego, co służyło propagowaniu doktryny. Klejnot trzeci („społeczność”) stanowiły aktywa, jak ziemie, niewolnicy i zwierzęta domowe przynależące do klasztoru oraz kwatery mnisze (Chen, 1964).

Mnisi nie mogli zarządzać osobiście dobrami materialnymi od momentu święceń, w związku z czym korzystano z usług pośredników zajmujących się uprawą, hodowlą, przygotowaniem posiłków i handlem. Ich wynagrodzenie zostało odnotowane w księgach rachunkowych klasztorów pod hasłem dającym się przetłumaczyć jako „wydatki nieczyste”. Interesującym zabiegiem, jaki mnisi buddyjscy wprowadzili do swych zapisów rachunkowych, był podział dóbr na „lekkie” i „ciężkie”. Podział ten, wzbogacający język chińskiej rachunkowości,

przedtem niespotykany, nawiązuje do znanego obecnie podziału aktywów na trwałe i obrotowe (Czerny, 2016). Dobrami lekkimi były te, które mogły być dzielone pomiędzy mnichów (przymiotnik podkreślał fakt, że mogą być one swobodnie przenoszone fizycznie, ale także są do udźwignięcia „mentalnie”, z uwagi na ich niewielką wartość materialną)⁸⁷. Ziemia i nieruchomości stanowiły dobra ciężkie, czyli takie, które powinny stanowić własność społeczną z moralnego punktu widzenia i których w związku z tym nie należało dzielić i dystrybuować (*sangha* są generalnie dobrami ciężkimi)⁸⁸.

Format i strukturę wykorzystywanych wówczas dokumentów służących rejestracji i raportowaniu zdarzeń, które dziś nazwalibyśmy operacjami gospodarczymi, przedstawia w swej pracy Ming (2009). Był to przede wszystkim kontrolny spis inwentaryzacyjny przygotowywany przez intendentów w sytuacji, gdy mnich zarządzający magazynami zmarł lub, co zdarzało się rzadziej, został przeniesiony do innej pracy, a jego obowiązki przejmował następca. Obowiązkiem intendenta (*zhisui*) była nie tylko dbałość o odnotowywanie wszelkich transakcji związanych z magazynowanymi dobrami i o kompletność oraz integralność tej dokumentacji czy też dokonywanie spisów z natury we wspomnianych okolicznościach, ale również sporządzanie raportu finansowego dla kontrolera, który odwiedzał klasztory w regularnych odstępach czasu w celach audytorskich. Raporty, jako drugi z podstawowych rodzajów dokumentów, obejmujące wpływy i wydatki z danego okresu, polegały na periodycznym sumowaniu operacji dziennych na koniec danego okresu i jednocześnie były sporządzane na początek następnego. Raport przeznaczony dla audytora był przygotowywany na koniec roku obrachunkowego. Trzecim regularnie sporządzanym, zestandaryzowanym dokumentem był rejestr pozyskanych donacji (Yang Hong, 2014, s. 150–152). Raz w roku w klasztorze odbywało się spotkanie poświęcone efektom zarządzania należącymi do niego dobrami, przy czym było ono publiczne – uczestniczyli w nim wszyscy mieszkańcy, mnisi i nowicjusze, nie tylko osoby odpowiedzialne za zarząd, wysłuchując treści sporządzonych raportów (Yang Hong, 2014, s. 150).

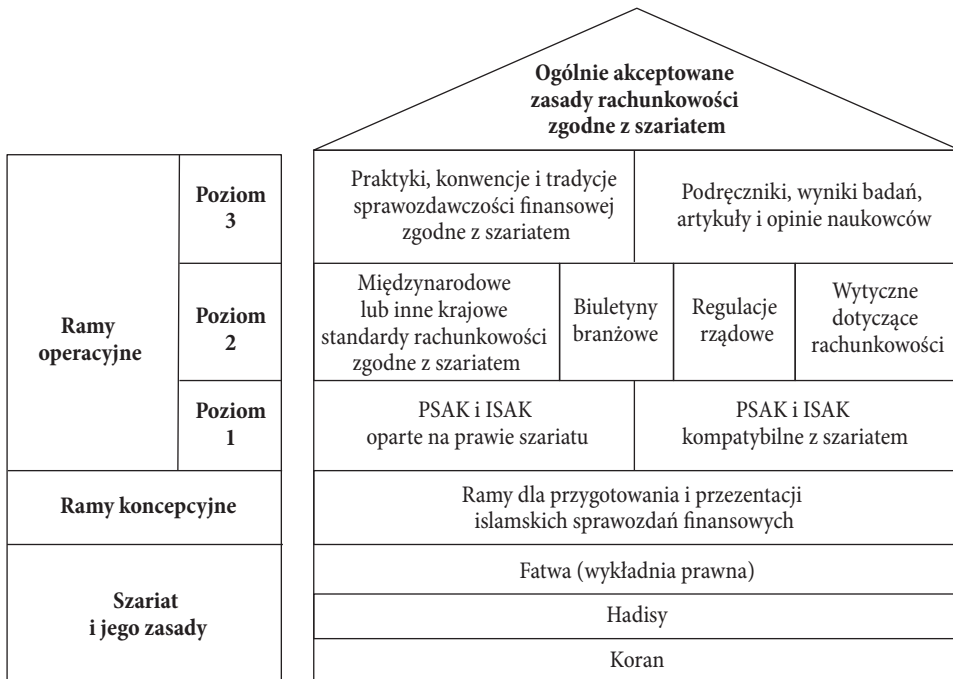
Jak już wspomniano, rachunkowość klasztorów buddyjskich była systemem zintegrowanym. Wpływy i wydatki kategoryzowano i rejestrowano zgodnie z tą kategoryzacją, by na koniec okresu zamknąć rachunki i skalkulować całkowite wpływy i wydatki za dany rok. Administracja rządowa pośrednio wywierała na *sangha* nacisk na sformalizowanie jej działalności, na równi z wewnętrzną

⁸⁷ Jak odzienie, laska, osobisty różaniec itp.

⁸⁸ Jednak to, co pochodziło z *saga*, mogło być – w zależności od swej charakterystyki – dobrem lekkim lub ciężkim. Jeśli stanowiło dobro ciężkie – winno pozostawać w dyspozycji społeczności. Jeśli było dobrem lekkim, mnisi mogli nim dysponować, mogło być na przykład przeznaczone na użytek konkretnego klasztoru (jak na przykład owoce z sadu) (Czerny, 2016).

komitet w Radę Szariatu ds. Standardów Rachunkowości (Dewan Standar Akuntansi Syariah – DSAS). Opracowano wówczas dziewięć islamskich standardów rachunkowości (PSAK 101–109), zastępujących dotychczasowe, a także ISAK – czyli ich interpretacje, oraz odrębne ramy dla islamskich transakcji finansowych, które posłużyły następnie jako podstawa sformułowania zasad przygotowania i prezentacji islamskich sprawozdań finansowych w Indonezji.

Rysunek 22 ilustruje ogólnie przyjęte w Indonezji zasady rachunkowości zgodnej z szariatem, gdzie dolna warstwa (poziom) staje się fundamentem dla górnej. Jeśli występują sprzeczności, należy zastosować się najpierw do reguł stanowiących bazę dla rozwiązań i koncepcji uplasowanych niżej.

Rysunek 22. Struktura ogólnie przyjętych indonezyjskich zasad rachunkowości zgodnych z szariatem

Źródło: Opracowano na podstawie: (Suandi, 2013, s. 256).

Z kolei w przypadku braku standardów regulujących daną kwestię na poziomie 1 można odpowiednio uwzględnić określone standardy na poziomie 2, które są zawarte między innymi w międzynarodowych standardach rachunkowości, jeżeli pozostają zgodne z szariatem. Na przykład standardy rachunkowości AAOIFI mogą być stosowane jako punkt odniesienia, gdy nie ma odpowiedniego

PSAK. Porównanie standardów AAOIFI (FAS) z indonezyjskimi standardami (PSAK) przedstawia tabela 14.

Tabela 14. Porównanie zakresu standardów FAS (AAOIFI) i PSAK

AAOIFI FAS		PSAK	
SFA1	ramy koncepcyjne dla raportowania finansowego islamskich instytucji finansowych		ramy przygotowania i prezentacji islamskich sprawozdań finansowych
FAS1	ogólna prezentacja i ujawnienia w sprawozdaniach finansowych islamskich banków i instytucji finansowych	PSAK101	prezentacja islamskiego sprawozdania finansowego
FAS2	<i>murabaha</i> (w tym kontrakt na potrzeby zamawiającego)	PSAK102	rachunkowość dla potrzeb <i>murabaha</i>
FAS3	<i>mudarabah</i> – finansowanie	PSAK105	rachunkowość dla potrzeb <i>mudarabah</i>
FAS4	<i>musharaka</i> – finansowanie	PSAK106	rachunkowość dla potrzeb <i>musharaka</i>
FAS5	ujawnienie zasad alokacji zysków między właścicieli kapitału a posiadaczy rachunków inwestycyjnych		
FAS6	kapitał posiadaczy rachunków inwestycyjnych i jego ekwiwalenty		
FAS7	<i>salam</i> i transakcje analogiczne do <i>salam</i>	PSAK103	rachunkowość dla potrzeb <i>salam</i>
FAS8	<i>ijarah</i> i <i>ijarah muntahia bittamleek</i>	PSAK107	rachunkowość dla potrzeb <i>ijarah</i>
FAS9	<i>zakat</i>	PSAK109	rachunkowość dla potrzeb <i>zakat</i> , <i>infaq</i> i <i>sadaqah</i>
FAS10	<i>istisna</i> i transakcje analogiczne	PSAK104	rachunkowość dla potrzeb <i>istisna</i>
FAS11	rezerwy		
FAS12	ogólna prezentacja i ujawnienia w sprawozdaniach finansowych islamskich towarzystw ubezpieczeniowych	PSAK108	rachunkowość w islamskich transakcjach ubezpieczeniowych
FAS13	ujawnianie podstaw określania i alokacji nadwyżki lub deficytu w islamskich towarzystwach ubezpieczeniowych		
FAS14	fundusze inwestycyjne		
FAS15	rezerwy w islamskich towarzystwach ubezpieczeniowych		
FAS16	transakcje w walutach obcych i operacje zagraniczne		
FAS17	inwestycje w nieruchomości		
FAS18	islamskie usługi finansowe oferowane przez konwencjonalne instytucje finansowe		

cd. tabeli 14

AAOIFI FAS		PSAK	
FAS19	składki w islamskich firmach ubezpieczeniowych		
FAS20	sprzedaż z odroczoną płatnością		
FAS21	ujawnianie informacji o aktywach transferowych		
FAS22	sprawozdawczość dotycząca segmentów działalności		
FAS23	konsolidacja		
Fas24	inwestycje w jednostkach stowarzyszonych		
FAS25	inwestycje w <i>sukuk</i> , akcje i podobne instrumenty	PSAK110	rachunkowość dla potrzeb <i>sukuk</i>
		PSAK111	rachunkowość dla potrzeb <i>wa'd</i>
		PSAK112	rachunkowość dla potrzeb <i>wakaf</i>

Źródło: Opracowano opracowanie własne.

Indonezja zamierza dalej rozwijać normy krajowe w dziedzinie rachunkowości, nie opierając się docelowo na FAS. Oficjalne stanowisko DSAS w tej sprawie, w porozumieniu z DSN-MUI, głosi, że Indonezja dąży do stworzenia standardów rachunkowości zgodnych z prawem szariatu w zakresie szerszym, aniżeli uwzględniają to FAS – standardy opracowane do tej pory przez AAOIFI uważa za nieadekwatne (zbyt często przyjmujące rozwiązania konwencjonalne) lub niewystarczające pod tym względem¹¹³. Ponadto standardy AAOIFI koncentrują się na instytucjach finansowych, podczas gdy DSAS chce docelowo rozszerzyć je również na instytucje niefinansowe – tak by regulowały wszelkie transakcje ekonomiczne zgodnie z prawem szariatu (Suandi, 2013). Zgodnie z tymi zapowie-

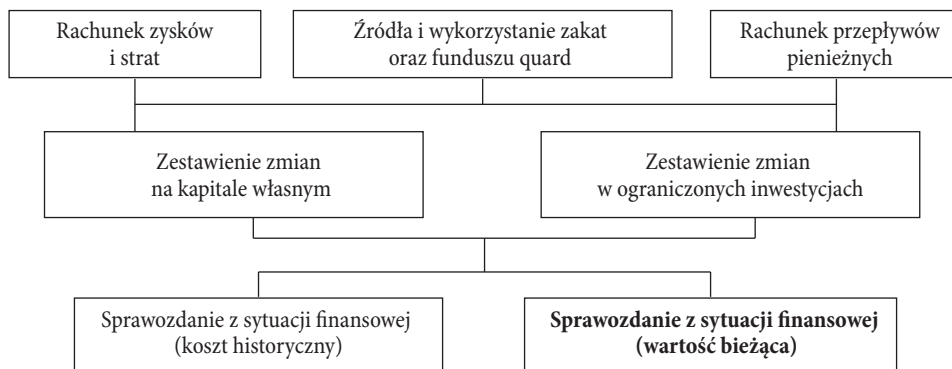
¹¹³ Odmienność opinii DSAS i AAOIFI na temat tego, co jest dozwolone, a co niedozwolone, można zilustrować na przykładzie FAS9 i PSAK109, standardów dotyczących *zakat*. FAS9 może być stosowany, jeśli dany podmiot jest zobowiązany do zapłaty *zakat*, a bardziej szczegółowo – gdy prawo wymaga wypełnienia zobowiązania w tej formie, gdy instytucja jest zobowiązana na mocy statutu lub przepisów prawa do spełnienia tego obowiązku oraz gdy walne zgromadzenie akcjonariuszy podejmie uchwałę zobowiązującą firmę do opłacenia *zakat*. Innymi słowy, FAS9 uznaje istnienie *zakat* korporacyjnego, zapłaconego w imieniu samej korporacji, przy czym w odniesieniu do naliczania takiego zobowiązania w przypadku firmy obowiązują inne zasady, aniżeli w tradycyjnej metodzie ustalenia wysokości *zakat* (FAS9 przewiduje tu metodę aktywów netto lub inwestycji netto). Z drugiej strony w Indonezji od dawna toczy się debata, czy pojęcie *muzakki* (płatnika *zakat*) obejmuje tylko osoby fizyczne, czy także korporacje. Dlatego PSAK109 jest standardem obowiązującym wyłącznie te instytucje, które tradycyjnie pobierają i dystrybuują *zakat*, co wyłącza banki islamskie (zazwyczaj zajmują się poborem, ale dystrybucję *zakat* odstępują organizacjom wyznaniowym). Niemniej jednak niektóre banki, jak Bank Muamalat Indonesia czy Bank Syariah Mandiri, płacą każdego roku *zakat* na podstawie decyzji walnego zgromadzenia akcjonariuszy – obliczając go jednak według stawki ogólnej, która wynosi 2,5% zysku netto.

dziami do 2019 r. wdrożone zostały w Indonezji dwa nowe standardy: PSAK110, odnoszący się do *wad*, czyli umów z obietnicą złożoną jednostronnie kontrahentowi, wiążącą dla strony, która ją składa (dającą pewność, że transakcja zostanie zrealizowana zgodnie ze specyfikacjami kontraktu) i PSAK111, regulujący kwestie rozliczania *wakaf*, czyli darowizn (przeważnie w postaci gruntu i nieruchomości) na cele społeczne i religijne (jak meczety, szkoły, sierocińce) (Maulana, 2019). Ponadto Indonezja jest jednym z nielicznych krajów¹¹⁴ z populacją muzułmańską (w dodatku świeckim, w którym nie obowiązuje prawo szariatu), które deklaruje zamiar zachowania własnych, krajowych standardów rachunkowości islamskiej, przyjmując niejako podwójny jej system (mimo procesu konwergencji z MSSF wdrażanego od 2012 r. aż do dzisiaj). Trudno uzasadnić to inaczej niż czynnikami kulturowymi, w szczególności zaś wpływem islamu jako religii; w praktyce nic bowiem nie stoi na przeszkodzie, by rachunkowość indonezyjska opierała się nadal na GAAP bądź by dostosować ją do MSSF kompleksowo.

5.6. Islam a użytkownicy informacji finansowych i ich wymagania odnośnie do jej zakresu

Zakłada się, że rachunkowość islamska powinna zachęcać do odpowiedzialności społecznej i przestrzegać zasady pełnego ujawniania opartej na szariacie (Muhammad, 2015). Odbiorcą informacji jest bowiem cała wspólnota wierzących, a potrzeby informacyjne społeczeństwa islamskiego wynikają m.in. z tego, że religia ta nie uznaje koncepcji ograniczonej odpowiedzialności. Jak już wspomniano w podrozdziale 5.4, Baydoun i Willett (2000), biorąc pod uwagę konieczność obliczenia *zakat* i stosowania się do zakazu pobierania odsetek, próbując opracować teorię dotyczącą formy i treści informacji finansowych zawartych w islamskim sprawozdaniu finansowym, zaproponowali islamskie raporty korporacyjne (ICR) jako pewną modyfikację formy konwencjonalnych sprawozdań finansowych. Zakładając, że powinny w nich zostać zawarte pewne dodatkowe informacje, m.in. forma rachunku zysków i strat według zachodnich standardów rachunkowości finansowej (WFAS) wymagałaby tu odpowiedniego dostosowania. Baydoun i Willett (2000) argumentowali, że islamskie raporty korporacyjne powinny być uzupełniane o informacje o wartości bieżącej chociażby dlatego, że *zakat* jest naliczany na podstawie bieżącej wartości aktywów, nadwyżki w stosunku do wymagań firmy, oraz że informacje o wartości bieżącej są niezbędne do obliczenia udziałów w kontraktach takich jak *mudarabah*. Ich propozycja sprawozdania z sytuacji finansowej islamskiego przedsiębiorstwa została zaprezentowana na rysunku 23.

¹¹⁴ Obok Pakistanu (Suandi, 2013, s. 252).

Rysunek 23. Forma zmodyfikowanego islamskiego raportu korporacyjnego

Źródło: opracowano na podstawie: (Muhammad, 2015, s. 47).

Baydoun i Willet (2000) zaproponowali także zastąpienie rachunku zysków i strat rachunkiem wartości dodanej (VAS), ponieważ VAS kładzie większy nacisk na „kooperatywny charakter działalności gospodarczej, a mniejszy na aspekty konkurencyjne”, co jest zgodne z religijną zasadą uczciwego i rozważnego handlu zawartą w szariacie. Baydoun i Willet (2000) twierdzili, że ich propozycja rachunku, w przeciwieństwie do informacji płynących z tradycyjnego rachunku zysków i strat, pozwala przenieść ciężar uwagi na informacje istotne dla innych grup niż właściciele (jako rezultaty działalności firmy). Proponowany przez nich rachunek przedstawiono na rysunku 24.

Źródła wartości dodanej	
Przychody	XXX
Zakupy rzeczowe	(XXX)
Przeszacowanie	XXX
	XXX
Dystrybucja:	
Pracownicy (wynagrodzenia)	XXX
Beneficjenci (<i>zaka</i> t)	XXX
Rząd (podatki)	XXX
Właściciele (dywidendy)	XXX
Działalność charytatywna (<i>waqf, infaq</i>)	XXX
Fundusze reinwestowane:	
Zysk zatrzymany	XXX
Przeszacowanie	XXX
	XXX

Rysunek 24. Rachunek wartości dodanej Baydouna i Willeta

Źródło: Opracowano na podstawie: (Baydoun i Willet, 2000, s. 85).